

Галина Павлюк

ВПЛИВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ НА СТАНОВИЩЕ ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ ГРОМАД ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ.

В статті досліджено зміни політики місцевої влади щодо «різновірського питання» протягом півстоліття та вплив її рішень на становище пізньопротестантських громад Волинської губернії.

Ключові слова: пізньопротестантські громади, прозелітизм, «побєдоносцевські методи», «тудорівська справа».

В статье исследованы вопросы изменения политики местных властей по отношению к разнoverchесческому вопросу на протяжении полувека и влияние их решений на положение позднепротестантских общин Волынской губернии.

Ключевые слова: позднепротестантские общины, прозелитизм, «победоносцевские методы», «тудоровское дело».

In the given article is researched the change of politics of the local authority concerning the question of various religious beliefs during the half century and the influence of its decisions on the position of late Protestant communities on the territory of Volyn province.

Key words: late Protestant communities, proselytism, pobedonostsev's methods, tudoriv's affair.

В умовах розвитку сучасної історичної науки, з'явилась можливість звернутися до вивчення церковної історії та по-новому осмислити всі процеси, які пов'язані з релігійними інститутами. Зараз, попри відокремлення церкви від держави, і одна і інша сторони мають вплив – держава визначає конфесійну політику, і через цей інструмент прагне впливати на організації, що мають «владу над душами». В світлі цього стають актуальними дослідження в галузі державно-церковних відносин. Використовуючи накопичений досвід минулого, що стосувався політики вищої та місцевої влади стосовно різних релігійних груп, можна буде використати позитивні моменти та уникнути негативних в побудові відносин між владою і церквою.

Варто зазначити, що попри проведення певних досліджень з даної проблематики (праці А. Бендіна [1; 2], Ю. Решетнікова [11], С. Саннікова [11]), все ж залишається багато нерозроблених аспектів. Одним із них є відносини влади з пізньопротестантськими громадами на Волині в другій половині XIX - на початку XX ст. та вплив місцевої влади на їх становище. Авторкою на основі опублікованих та неопублікованих джерел з Російського державного історичного архіву в м. Санкт-Петербург, Центрального державного історичного архіву в м. Київ, Державного архіву Житомирської області робиться спроба частково реконструювати вплив місцевої влади на становище та діяльність цих релігійних громад Волинської губернії у визначений період.

Умови розвитку пізнього протестантизму на Волині визначалися загальними положеннями, що існували в Російській імперії, проте місцева влада в особі генерал-губернаторів та губернаторів піддавала значній корекції політику щодо різновірців на цих територіях. З кінця 1837 р. губернатори стають центральними фігурами місцевого управління і коригують законодавство, як ніби начальники та господарі губерній [9]. Велику роль у вирішенні долі членів пізньопротестантських громад відігравала середня ланка правоохоронних органів.

Ставлення влади на місцях до змін в релігійному житті краю можна прослідкувати за розпорядженнями, циркулярами, донесеннями та звітами Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора, волинських цивільних губернаторів, різних губернських та повітових органів влади.

Перше зіткнення місцевої влади з пізньопротестантськими рухами відбулося ще наприкінці 30-их рр. XIX ст., що було пов'язано з поширенням «раціональних сект штундизму та баптизму». Так місцевою владою спільно з духовенством було розроблено концепцію зменшення ролі різновірського фактору в житті місцевих жителів, яка активно впроваджувалася в життя протягом чверть століття [1; 2].

Ці зміни спочатку зачепили російський протестантизм раціонального напрямку, а саме розкольників. Циркуляри Міністерства внутрішніх справ за 1830-1838 рр. заборонили розкольникам та сектантам проповідувати своє вчення, займати посади в органах місцевої влади та займатися громадською роботою взагалі, встановили суворий контроль за їх старійшинами. До непокірливих застосовувалися адміністративні заходи, зокрема: арешти та висилка [22, с. 295-299]. Менонітам було заборонено «вступати в розмови» з православними, що в них працювали чи були їм знайомі, з релігійних питань [1].

За такі проступки передбачалося виселення з губернії. Було зроблено попередження, а пізніше встановлені заборони підтримувати тих пасторів, що займалися місіонерською діяльністю серед православного та католицького населення губернії.

Прихід до влади Олександра II (1855-1881) та початок лібералізації суспільно-політичного життя в імперії мав великий вплив і на релігійне життя. В той час зафіксовано збільшення кількості протестантів в губернії, що було пов'язано з новою хвилею німецького переселення до Росії.

Місцева влада завжди займала активну позицію у вирішенні питань, що були пов'язані з іновірською проблемою, адже Волинь була поліконфесійним краєм і збереження порядку та релігійного миру було одним із обов'язків губернатора. Тому на скарги Євангельсько-лютеранської консисторії про появу секти баптистів та її негативну діяльність в Південно-Західному та Остзейському краї між Волинським губернатором, Київським, Подільським та Волинським генерал-губернатором і Міністерством внутрішніх справ зав'язалася активна переписка з цього питання. Волинським губернатором були зібрані відомості про розкольників та іновірів губернії та подано цю інформацію в канцелярію Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора [12, с. 5-11]. В 1865 р. останнім був представлений звіт в Міністерство внутрішніх справ. В ньому вказувалося на те, що в губернії справді проживають баптисти, загальна чисельність яких за підрахунком Євангельсько-Лютеранської консисторії становила 3 тис. осіб. Дослідивши їх догматико-інституційні характеристики, а також релігійну та суспільну активність, було зроблено такий висновок: «Баптисти, що живуть у Волинській губернії [...] відрізняються моральністю і тверезістю життя. До цих пір не надійшло жодної скарги на них (тобто на баптистів взагалі) або на самовільну з їх сторони розправу. Всі суперечки між собою вони вирішують громадським судом і хто з братів не підкоряється цьому рішенню, того виключають з общини. Проте навіть подібних випадків між баптистами у Волинській губернії не спостерігається і відносини баптистів між собою дружні та патріархальні. Всі члени даної секти простого звання, але відрізняються повним знанням свого вчення. Кожен з них прийняв хрещення та релігію, що ним сповідується, добровільно, для спасіння душі. Звісно такі люди не приховують своїх поглядів» [12, с. 216-217]. В той же час зазначалося, що прозелітизм не прописаний у віровченнях баптистів. Це пояснюється складністю входження в громаду та розуміння умов проживан-

ня в імперії. За цим звітом баптисти визнавалися не шкідливими, проте, оскільки їх чисельність у Волинській губернії та Прибалтиці була досить таки значною, Київським, Подільським та Волинським генерал-губернатором було запропоновано Міністерству внутрішніх справ спільно з Міністерством юстиції, Департаментом духовних справ, Департаментом духовних справ іноземних віросповідань, Департаментом законів виробити тимчасові правила для баптистів в імперії. Це була досить слухна думка, адже врегулювання цього питання давало визначення правового становища цих протестантів і допомогло би владі на місцях сформувати на основі рішень вищої влади свою позицію, а також регулювати міжконфесійні відносини в краї [12, Арк. 212 зв. – 213].

В цей час зафіксовані і перші прояви євангельського пробудження серед українців, що сповідували православ'я чи католицизм. Насамперед це було пов'язано з поширенням штундизму та проповідницькою діяльністю німецьких баптистських проповідників Готліба Шермана, Вільгельма Лянканса, Адольфа Неймана та ін. [5, с. 6-13]. Видання ж тимчасових правил для баптистів спричинило сплеск релігійної активності на території Волині. Таємні прихильники реформаційних ідей тепер відкрито заявляють про свої погляди. Про це свідчать чисельні звернення до поліцейських відділків із заявами про перехід до штундизму чи баптизму. В період з 1867 по 1872 рр. було зафіксовано тридцять шість прохань до генерал-губернатора з вимогами надання їм не лише права на перехід, але і інших громадянських прав [14, с. 72-224]. Гострими стали проблеми навернення до євангельського християнства місцевого населення та метричних записів, видання дозволів на відкриття молитовних будинків та проведення публічних богослужінь та церковних з'їздів [11, с. 95-97]. «Релігійні бродіння в народі» не знаходили схвального відгуку місцевого духовенства, що завжди бачило в протестантах своїх супротивників в боротьбі за владу над душами. Це породило те, що губернській владі досить часто доводилося виступати посередником у відносинах православного духовенства із протестантами. Крім того, невизначеність метричних питань та суперечки вищої влади з приводу розроблення правил для всіх іновірців імперії зумовили вирішення цих проблем на місцях. Так, питання записів про народження, смерть, шлюб євангельських віруючих було вирішено заносити до метричних книг розкольників [11, с. 97].

Проте, місцеве чиновництво не завжди лояльно відносилось до протестантів. Покликане бути наглядцем за спокоєм в краї, воно не

могло не враховувати настрої, що панували серед населення, а також думку духовенства. Крім того, багато урядників були хоч і не активними прихожанами православної церкви, проте в питаннях віри обстоювали саме її інтереси. Також, з розширенням діяльності уже згаданих німецьких проповідників та початком євангелізаційної діяльності на Волині І. Рябошапки та І. Лясоцького, занепокоєння з приводу «діяльності штундо-баптистів» висловили пастори євангельсько-лютеранських приходів та священники католицької церкви. Така релігійна ситуація сприяла зміні вектору політики місцевих представників влади в консервативне русло. Багатьом лібералам доводилося згадувати методи вирішення протестантського питання в губернії за часів Миколи I (1825-1855), коли поряд із секуляризацією маєтків римо-католицької церкви також здійснено цей акт по відношенню до лютеранської церкви, було жорстку процедуру оформлення дозволів на відкриття кірх та шкіл, встановлено суворий нагляд за діяльністю протестантського духовенства.

Поступові зрушення з лояльних позицій в сторону реакційності прослідковуємо із середини 70-их років XIX ст. Так, в 1877 р. Київським, Подільським та Волинським генерал-губернатором було подано відомості до Міністерства внутрішніх справ «про появу в Житомирському повіті секти баптистів». Ним пропонувалися заходи щодо припинення її подальшого розповсюдження [20, 1-5]. В той час, незалежно від рапорту генерал-губернатора, було зроблено донос архієпископа Волинського і Житомирського Тихона в Святіший Синод про діяльність в Житомирському повіті німецьких проповідників баптизму. Відтак, Міністерством внутрішніх справ було проведено консультації з начальником III відділу канцелярії Його імператорської величності. Ця справа не пройшла поза увагою імператора. 28 листопада 1877 р. імператор прийняв рішення про виселення Адольфа Неймана, Вільгельма Лянсканса та Готліба Шермана за межі Російської імперії, а «проповідників Ондра та Шиве повернути на батьківщину, в Петровську губернію» [15, с. 7-11]. Справа «німецьких проповідників» була першою в серії резонансних справ, що були пов'язані з членами пізнопротестантських громад. Вона засвідчила про існування різних поглядів, як серед місцевої, так і серед вищої влади, а відсутність чіткого законодавства у вирішенні комплексу питань, що були пов'язані з становищем євангельських віруючих, змушувала всі зацікавлені сторони апелювати до найвищої інстанції – імператора.

Прийняття рішень Державної Ради про духовні справи баптистів (1879) про дарування розкольникам деяких прав цивільних (1883)

не зняли тієї гостроти, яка почала виникати в міжконфесійних відносинах у Волинській губернії. Нова ситуація змушувала і губернську владу до вироблення інших підходів у регулюванні становища пізньопротестантських громад. Законодавство поклало на губернатора та Міністерство внутрішніх справ вирішення справ з дозволом на перехід з однієї конфесії в другу, а також питань, пов'язаних з дозволами на будівництво молитовних будинків, проведення публічних богослужінь, церковних з'їздів і т. д. [11, с. 100; 16, с. 6-25].

Варто зазначити, що євангельські віруючі Волинської губернії поспішили скористатися сприятливими умовами для відкриття молитовних будинків, призначення наставників та розширення мережі діяльності. У вищій владі вони бачили свого захисника, тому не дивно, що в період 1883-1891 р. через Волинського губернатора до Міністерства внутрішніх справ було передано безліч справ, що стосувалися вищеозначених питань.

Значних проблем місцевій владі та духовенству завдала т. зв. «тудорівська справа» [4, с. 2-36]. У березні-квітні 1880 р. за рапортом священика Сильвестра Олесницького було порушено справу проти тудорівських селян, як відступників від православ'я. Оскільки останні висували питання про перехід до баптизму, то в поліцейському управлінні їм не надали цього права. Крім того, за наказом церковного старости, селянами після недільної служби, на якій були присутні і звинувачені в ересі, їх вивели на перехрестя і прив'язавши до дерева завдали до 40 ударів різками. Скаржачись в різні інстанції та не отримуючи задовільних відповідей, баптисти, звернулися з листами до імператора, і такий факт не вдалося сховати від преси. Цей конфлікт набував дедалі більшого розголосу. Результатом стало те, що за наказом Олександра II Міністерством внутрішніх справ було зроблено попередження владі на місцях бути більш толерантними до євангельських віруючих, і дозволити перехід за законами від 1867 та 1879 р. Крім того, церковного старосту було притягнуто до відповідальності в установленому порядку [4, 2-36].

Незважаючи на «даровані вольності» та боротьбу штундистів і баптистів Волинської губернії за свої права, місцева влада не завжди займала невизначено-ліберальну позицію. Все більше проявлялася реакційність у вирішенні прохань і скарг євангелістів. До них все частіше застосовували адміністративні заходи: виселення чехів та німців, що проповідували баптизм до Прибалтики, а місцевих «відступників» – до Херсонської губернії та до Сибіру, конфісковуючи їх майно (т.зв. «победоносцевські методи», за іменем К. Победоносце-

ва, обер-прокурора Святішого Синоду, який пропонував застосовувати найжорсткіші заходи щодо вирішення «штундистського питання»). Показовою є справа 1887 р. про прохання баптистів м. Черняхова Житомирського повіту на відкриття молитовного будинку. Губернатор подав на розгляд Міністерства внутрішніх справ вирішення цієї ситуації. Проблема була полагоджена внаслідок консультацій з Волинським і Житомирським архієпископом Модестом. Суть рішення полягала в тому, щоб не дати офіційного дозволу на таке відкриття, а зважаючи на те, що при будівництві молитовного будинку місцева влада не була про це попереджена, то притягнути осіб, що подали прохання, до відповідальності за порушення законів щодо закладення релігійних споруд. Крім того, губернатор та архієпископ просили звернути увагу і на те, що на території німецької колонії в Черняхіві було збудовано молитовний будинок, тому немає потреби ще в одному. Зазначалося, що оскільки баптисти проявили неповагу до законів, намагаючись обійти деякі положення, а також здійснили злочини проти православної церкви (славнозвісна заборона прозелітизму іновірцям), то потрібно не лише залишити без задоволення подане прохання, а й заборонити зібрання баптистів та знести існуючі молитовні будинки. Міністерство повністю прийняло позицію місцевої влади та духовенства [23, с. 1-9].

Після цієї справи значно погіршилося становище євангельських віруючих. Прохання, які передавалися на розгляд до губернатора, генерал-губернатора та МВС все частіше вирішувалися не на їхню користь. Місцева влада та поліція, стаючи на победоносцевські позиції, різними способами утискала права протестантів-штундистів, про що свідчать численні справи щодо правильності порядку обрання керівників громад, значно ускладнені процедури затвердження їх на посадах.

У 1889 р. набрала широкого розголосу «друга тудорівська справа». Вона була пов'язана з проханням баптистів с. Тудорова дозволу на будівництво молитовного будинку, а також можливості здійснювати поховання членів своєї громади на місцевому кладовищі. 10 січня 1889 р. Волинський губернатор почав переписку з архієпископом Волинським та Житомирським Палладієм щодо можливості задоволення прохання євангельських віруючих Тудорова. Архієпископом було проведено консультації із Сильвестром Олесницьким, яким було дано відповідь, що «тудорівські селяни не бажають, щоб їх родичі були поховані поруч із єретиками [...]» [7, с. 167]. Він пропонував відхилити всі прохання баптистів, мотивуючи це тим, що

«[...] штунда в даній місцевості відкрито і нахабно веде свою пропаганду в темному класі народу, вселяючи в них незалежність та релігійну демократію. Урядовим чином виконати їхнє прохання в дозволі ховати своїх померлих на православному кладовищі! – означає поставити їх [...] єретичні погляди в один рівень з Вселенською, Апостольською церквою; дозволити, без видимої причини побудувати молитовний будинок – значить відкрити місце для єретичної пропаганди, дати привід тим, хто повернувся зі штунди в православ'я, знову піти в штунду [...]» [7, с. 168]. В своїй аргументації Олесницький робить закид і місцевій владі, яка мляво реагує на цю справу: «[...] тудорівські штундисти, або, як їх називає П. Начальник Губернії, баптисти – не прийшли, і не німці, а місцеві селяни, що відступили від Православ'я, зведені німцями. А тому чи не буде дозвіл їм ховати своїх померлих на православному кладовищі і відкрити молитовний дім суперечити Височайшому повелінню, даному 12 червня 1882 року?» [7, с. 168]. (У 1882 р. вийшло роз'яснення Міністерства внутрішніх справ, згідно з яким закон 1879 р. стосувався баптистів з числа іноземців, що проживали в Росії; до тих, які перейшли до російського підданства, будучи баптистами; до баптистів, які на вернулися до цієї секти з іншого неправославного визнання. Але в цьому і полягала проблема, бо росіяни згідно з фактом свого народження вважалися православними, і таким чином знаходилися поза сферою дії даного закону [11, с. 98]). Незважаючи на образу, Волинський губернатор провів консультації з Волинською Духовною консисторією та прийняв рішення про відхилення прохань тудорівських баптистів [7, с. 168].

Цікавим є той факт, що вже наприкінці 80-их на початку 90-их років місцева влада та єпархіальне духовенство все частіше виступали єдиним фронтом щодо протидії поширенню пізньопротестантських течій на території губернії, а також за погіршення становища членів євангельських громад з метою їх повернення чи переходу в православ'я.

Проте на цю справу не закінчилася, адже було подано касаційну скаргу в Сенат. У відповідь було надіслано витяги законів та роз'яснення щодо будівництва молитовних будинків. З одного боку – вони не мали право будуватися без дозволу губернатора та єпархіального духовенства, з іншого – їм дозволялося безперешкодно сповідувати своє вчення, виконувати обряди своєї віри і здійснювати богослужіння в побудованих або спеціально відведених місцях за дозволом губернатора [3]. Оскільки така позиція не задовольняла жод-

ну із сторін, в цю справу втрутився імператор. В результаті, тудорівську баптистську громаду було легалізовано, їм було дозволено побудувати молитовний будинок. Проте було заборонено проповідувати своє вчення і здійснювати публічні богослужіння та публічне виконання своїх обрядів.

Дане рішення не означало лібералізації політики на місцях. Вона і надалі йшла в реакційному напрямі. Такі тенденції відображаються і у звітах Волинського губернатора. Так, у звіті за 1889 р. було подано інформацію про те, що ним було прийнято адміністративні заходи проти штундистів і за межі губернії було виселено з Острозького, Житомирського та Рівненського повітів 19 чол., що сповідують штундизм [10]. Варто зазначити, що місцева влада, йдучи за духовенством, уже не робила різниці між штундистами та баптистами. В 1890 р. волинський губернатор, подаючи звіт про стан губернії, зазначив загальну кількість розкольників по повітах, не даючи детальної інформації про штундистів [18, с. 11]. Таку позицію можна пояснити втомою від цього питання та «затишшям перед бурею». В тому ж році волинським губернатором було поставлено питання перед Міністерством внутрішніх справ чи не належить встановити відносно штундистів, «як секти особливо шкідливої» ряд винятків з існуючого законодавства. У пресі Волинської губернії масово передруковувалася програма необхідних заходів по боротьбі із сектантством, складена єпископом Уманським, вікарієм Київської єпархії. Одним з пунктів цієї програми була заборона зібрань штундистів [11, с. 107].

В 1891 р. Волинський губернатор подавав відомості у звіті, що боротьба зі штундизмом «обмежується діями духовного відомства та наглядом збоку цивільної влади за недопущенням штундистів відкрито проповідувати свої молитовні обряди». В таємних додатках пропонувалося повернення до порядків, що існували до закону 1883 р. [19, с. 13].

Через деякий час у газетах з'явилося повідомлення про законопроект, складений МВС. Рішуче визнаючи штундизм антидержавною та антирелігійною сектою, законопроект передбачав за навмисне залучення до неї православних суворі каральні заходи аж до заслання до Сибіру та на каторжні роботи. Особи, звинувачені у приналежності до штундизму, позбавлялися права бути обраними на громадські посади селянського самоврядування. Місця найбільшого зосередження штундистів мали підлягати поліційному нагляду з боку місцевої адміністрації та поліційної влади. Однак подальшого ходу цей законопроект не набув [11, с. 108].

В 1893 р. в Комітет міністрів було внесено звіт Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора з Височайшими нотатками з приводу повідомлень звіту про становище штундизму в цьому краї. Це поклало початок опрацюванню закону про визнання штунди найбільш шкідливою сектою. Такі владні ініціативи безперечно мали негативні наслідки для пізньопротестантських громад губернії. Крім визначених ознак «штундистської ересі» та покарань, що були передбачені для таких осіб за законом 1894 р., згідно з реакцією на звіт Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора 1896 р., було прийнято рішення про дозвіл вживати додаткових заходів щодо штундистів краю за «зведення неповнолітніх у штундизм або залучення їх до прислужництва в штундистів». Крім того, визнано доцільним заходи, що були запроваджені генерал-губернатором на Правобережній Україні, а саме – стягування штрафу зі штундистів за проведення відкритих зібрань в розмірі 50 руб. [8].

Ще однією проблемою для місцевої влади стало поширення адвентизму в губернії [6, с. 1-2]. В 1895 р. генерал-губернатором було відкрито справу за рапортом волинського губернатора про поширення проживаючим в с. Недбаївка Новоград-Волинського повіту Готлібом Шульцем адвентистського вчення. Було запропоновано провести сектознавчу експертизу на визначення шкідливості цього вчення для православної церкви. Великим здивуванням для влади було і те, що деякі євреї стали його сповідувати. Волинським губернатором в 1896 р. було дано визначення даної секти, як такої ж шкідливої, що і штундизм. Оскільки як штундистів, так і баптистів відзначала схильність до прозелітизму, їх зрівняли під одну назву – штунда. За звітом за 1896 р. Київським, Подільським та Волинським генерал-губернатором було зазначено, що задля стримання поширення адвентизму застосовуються такі ж заходи, як і по припиненню розповсюдження штунди [21, с. 1-2].

В 1896 р. через вищезгаданий звіт було заборонено діяльність книгонош – агентів Київського відділу Британського біблійного товариства, оскільки наглядом за ними встановлено, що останні «будучи в більшості приналежними до іновірців або сектантів, займалися поширенням лжевчень серед православної маси населення краю, шляхом усної проповіді та роздачі заборонених до поширення в народі сектантських видань» [8]. Це позбавляло можливості отримувати Святе Письмо, яке було найбільшим авторитетом для євангельських віруючих і читання якого становило основу їх зібрань. У такому кроці вбачали метод заспокоєння мас та один із заходів протисто-

яння ересям. Місцева влада дотримувалася думки, що поширення і самовільне тлумачення Біблії приводить до непорядків, збурує уми і готує ґрунт для поширення революційної пропаганди серед мас різними антимонархічними політичними рухами.

Переслідування штундистів та жорстокі розправи по відношенню до баптистів губернії, які вчиняли православні місіонери, протиштундистські братства та місцеві правоохоронці, яким накидали звинувачення у штундизмі, сприяли розвитку правозахисного руху. Велику допомогу в підготовці апеляцій щодо несправедливих звинувачень відігравали юристи з німецьких баптистських громад та звернення лютеранського духовенства, яке часто хоч і було не в захопленні від діяльності баптистів, проте виступало з вимогами припинити жорстокі знущання над євангельськими віруючими.

Видання в 1905 р. указу «Про зміцнення принципів віротерпимості» та маніфесту «Про дарування населенню непорушних основ громадянської свободи на засадах дійсної недоторканності особи, свободи совісті, слова зібрань та союзів» не змінило консервативної думки місцевих урядовців, тому вони радо вітали встановлення режиму третьочервневої монархії та поступове повернення до методів 1890-их рр. щодо боротьби «з сектантами». «Побєдоносцевське» вирішення іновірського питання давало свої плоди. Яскраво про це засвідчує інформація звіту Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора про стан губернії до 1909 р. З нього дізнаємося, що у Волинській губернії штундистів (це визначення включає також баптистів та євангельських християн) нараховується 14 тис., з них «більшість волинських сектантів (більше, ніж 8 тис.) німці – баптисти. Сектанти [...] ведуть, хоч і вкрай обережну, проте, посилену пропаганду і особливо великий успіх мали 1905-1907 рр. В наступні роки, зведення в сектантство, як свідчать губернатори, дещо ослабло, відомі навіть випадки повернення сектантів до православ'я», проте порівняно з Київською губернією, де до «православ'я повернулося 45 душ, [...] по Волинській губернії – 6» [10].

З наближення Першої світової війни становище протестантів Волинської губернії погіршилося. Особливо важко прийшлося баптистам. В 1910 р. було Міністерством внутрішніх справ були видані нові правила щодо проведення баптистами (в документі – сектантами) богослужінь, що значно обмежували діяльність останніх, вимагаючи від них кожного разу заявляти про проведення своїх зібрань в місцеві правоохоронні органи. З переписки Департаменту духовних справ з Київським, Подільським та Волинським губернаторами

в 1912-1913 рр. відомо, що ці правила місцева влада не вважала достатніми [11, с. 130]. Так, спочатку подільським, а потім київським та волинським губернаторами було запропоновано доповнити правила від 4 жовтня 1910 р. такими пунктами:

- в статті 1 пункту II прописати, що правом організації зібрань володіють лише ті особи, які формально виключені із православ'я, приєднані до сектанства і числяться такими за документами;

- статтю 3 того ж пункту доповнити вимогами, щоб місцева поліційна влада перевіряла чи справді особи, що подали заяву про зібрання, формально виключені із православ'я, числяться за документами сектантами і живуть саме в тому населеному пункті, де пропонується зібрання;

- статтю 4 пункту II змінити в тому значенні, щоб виголошення проповідей особами, що не є засновниками громади, допускається лише з дозволу губернської адміністрації;

- пункт VI замінити положенням про порядок дозволу як сектантським громадам, так і окремим сектантам, що не об'єднані в общини, богослужбових та молитовних зібрань під відкритим небом, ритуальних ходів та молитовних та богослужбових зібрань для неповнолітніх [24, с. 1-9].

Дані пропозиції були направлені в Департамент духовних справ та знайшли підтримку з боку Міністерства внутрішніх справ. Крім того, антимілітаристська пропаганда «послідовників найпоширенішої в Росії та відмітною своєю схильністю до прозелітизму секти баптистів» зумовили різноманітні звинувачення на їх адресу. Волинським губернатором було запропоновано посилити православну місіонерську діяльність, тому йому було надано право спільно з місцевим духовенством вибирати та затверджувати повітових та округних місіонерів.

В 1913-1914 рр. волинським губернським жандармським управлінням проводилися перевірки щодо наявності в селах Волинської губернії штундистів, баптистів, адвентистів, а також на присутність в їх поглядах антиросійських, антимонархічних, антимілітаристських настроїв. З початком війни було встановлено нагляд за протестантськими пасторами та проповідниками, проведено масові арешти та висилки «неблагонадійних елементів» [25, с. 1-9].

Отже, за півстоліття, з початку поширення євангельського руху на Волині та створення перших пізньопротестантських громад на території губернії до вибуху Першої світової війни, ставлення місцевої влади до нових явищ в релігійному житті на підконтрольних

їм територіях пройшли еволюцію від невизначено-ліберального в 70-ті – на початку 80-их р. XIX ст. до відкрито реакційного наприкінці 80-их рр. XIX ст., що було пов’язано з тудорівськими справами. Ця думка не змінилася навіть з введенням законів про віротерпимість в 1905 р.

Варто зазначити, що місцева цивільна влада та правоохоронні органи поряд з місцевим православним та лютеранським духовенством приймали активну участь у вирішенні всіх питань, що були пов’язані з поширенням пізнього протестантизму. Їх думка враховували при виробленні правил для баптистів (1867, 1879) та для розкольників (1883). За ініціативи київського, подільського, волинського губернаторів та київського, кодільського і Волинського генерал-губернатора було прийнято циркуляр 1894 року про визнання штунди найбільш шкідливою сектою. За їхньої активної позиції Міністерством внутрішніх справ було прийнято закон 1896 року про застосування православним духовенством будь-яких заходів щодо повернення навернених в штундизм до православ’я. Місцевими урядовцями постійно вироблялися нові заходи в боротьбі з поширенням «штундо-баптизму» в губернії, поліцейський нагляд став обов’язковою умовою проведення зібрань наприкінці XIX століття.

Почагок XX ст., що приніс лібералізацію в релігійне життя в імперії, майже не змінив становище протестантів волинської губернії. Недовго громади, як зареєстровані, так і незареєстровані, користувалися тими привілеями, що принесли закони про віротерпимість та громадянські свободи. Встановлення в 1907 р. режиму третьочервненої монархії сприяло прийняттю ряду реакційних законів, що були розроблені в канцеляріях Волинського губернатора чи Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. З 1910 р. починається ера найбільших утисків членів пізньопротестантських громад, проти них все частіше порушують кримінальні справи та застосовують адміністративні заходи покарання.

Джерела та література:

1. Бендин А. Веротерпимость и проблемы национальной политики Российской империи (вторая половина XIX-начало XX вв.) *[Електронний ресурс]* / А. Бендин. – Режим доступу до статті: <http://www.church.by/resource/Dir0176/Dir0692/index.html>. – Назва з екрану.

2. Бендин А. Эволюция понятия веротерпимости и указ 17 апреля 1905 г. *[Електронний ресурс]* / А. Бендин. – Режим доступу до статті. – [http:// attachment:/1/Page1550.html](http://attachment:/1/Page1550.html) – Назва з екрану.

3. Выдержки из законодательных актов о строительстве церквей. [Электронний ресурс] – Режим доступу до документу. – <http://www.e-aaa.org>. – Назва з екрану.

4. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 274.

5. ДАЖО. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 102.

6. ДАЖО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1690.

7. История евангельско-баптистского движения в Украине. Материалы и документы / [С. И. Головащенко, Ю. Е. Решетников, С. В. Санников]; под. общ. ред. С. И. Головащенко. – Одесса: Богомыслие, 1998. – 277 с.

8. Копия доклада Николаю II Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора (1896) [Электронний ресурс] – Режим доступу до документу: <http://www.e-aaa.org>. – Назва з екрану.

9. Мовчанов В. Життєвий рівень чиновників правоохоронних установ в Україні в ХІХ – на початку ХХ століть / В. Мовчанов. – К., 2007. – 113 с.

10. Распространение баптизма в Киевской, Подольской и Волынской губерниях) [Электронний ресурс] – Режим доступу до документу: <http://www.e-aaa.org>. – Назва з екрану.

11. Решетников Ю. Огляд історії евангельсько-баптистського братства в Україні / Ю. Решетников, С. Санников. – Одеса: Богомыслие, 2000. – С. 114

12. Російський державний історичний архів в м.Санкт-Петербург (далі – РДІА). – Ф. 821. – Оп. 5. – Спр. 980.

13. РДІА. – Ф. 821. – Оп. 5. – Спр. 985.

14. РДІА. – Ф. 821. – Оп. 5. – Спр. 995.

15. РДІА. – Ф. 821. – Оп. 5. – Спр. 1011.

16. РДІА. – Ф. 821. – Оп. 5. – Спр.1017.

17. Центральний державний історичний архів в м. Києві (далі – ЦДІАК). – Ф. 442. – Оп. 543. – Спр. 331.

18. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 544. – Спр. 173

19. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 623. – Спр. 100

20. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 641. – Спр. 143

21. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 694. – Спр. 219

22. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 770. – Спр. 12

23. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 837. – Спр. 52

24. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 862. – Спр. 298

25. ЦДІАК. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 972